

А.Эргашев,

ТДЮУ “Халқаро тижорат (хусусий) ҳуқуқи”
кафедраси ўқитувчиси**ТРАНСЧЕГАРАВИЙ БАНКРОТЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ
МУНОСАБАТЛАРГА НИСБАТАН ҚўЛЛАНИЛАДИГАН
ҲУҚУҚНИ АНИҚЛАШДА ЮРИДИК ШАХС ШАХСИЙ
ҚОНУНИНИНГ АҲАМИЯТИ**

Аннотация: мазкур мақолада халқаро хусусий ҳуқуқда юридик шахсларни мажбурий тугатиш (трансчегаравий банкротлик) билан боғлиқ жараёнларда юридик шахснинг шахсий қонунининг аҳамияти ва мазкур жараёнга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқни аниқлаш масалаларига тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: трансчегаравий банкротлик, юридик шахснинг шахсий қонуни, қўлланиладиган ҳуқуқ, коллизия боғловчиси, ҳудудийлик усули, универсаллик усули, асосий манфаатлар маркази, қарздорнинг асосий фаолият юритиш жойи.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы, связанные со значением личного закона юридического лица при обязательном порядке прекращения деятельности юридического лица (трансграничное банкротство) в международном частном праве и определение применимого права.

Ключевые слова: трансграничное банкротство, личный закон юридического лица, применимое право, коллизионная привязка, территориальный метод, метод универсальности, центр основных интересов, основное место деятельности должника.

Annotation: This article discusses the issues associated with the value of the personal law of a entity under compulsory winding-up of the legal entity (cross-border bankruptcy) in private international law and the determination of the applicable law.

Key words: cross-border bankruptcy, personal law of a legal entity, applicable law, collisional linking, the method of territoriality, the method of the universality, center of main interests, the debtor's principal place of activity.

Миллий ҳуқуқни қўллаш амалиёти таҳлили ҳамда ҳуқуқи ва иқтисоди ривожланган мамлакатларнинг халқаро хусусий ҳуқуққа оид қонунчилик тажрибасини ўрганиш Ўзбекистон халқаро хусусий ҳуқуқ қонунчилигида юридик шахслар ҳуқуқий мақомини белгилаш ва юридик шахсларни тугатиш билан боғлиқ қонунчиликни такомиллаштиришни долзарб масала сифатида кун тартибига қўймоқда. Халқаро хусусий ҳуқуқда миллий қонунчилик ва амалиётда бўлгани сингари юридик шахсларни тугатишнинг икки хил усули мавжуд бўлиб, улар ихтиёрий ва мажбурий тартибда тугатишдан иборат ҳисобланади. Биз қуйида халқаро хусусий ҳуқуқда юридик шахсларни мажбурий тугатиш (трансчегаравий банкротлик) билан боғлиқ жараёнларда юридик шахс шахсий қонунининг аҳамияти ва мазкур жараёнга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқни аниқлаш масалаларига тўхталиб ўтамыз.

Трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ муносабатларни кўриб ҳал қилишда юридик шахсларнинг қайси давлатга тегишли эканлиги (миллати, шахсий қонуни)ни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, юридик шахс ташкил этиш, қайта

тузиш ва унинг фаолиятини тугатиш тартиби, уларни амалга ошириш шартлари ва пайтлари, шунингдек юридик оқибатлар шахсий қонунига асосланади. Юридик шахсни вужудга келган деб топиш учун зарур бўлган талабларни бажариш тартиби, шунингдек унинг таъсис этилишини ҳақиқий эмас деб эълон қилиниши оқибатлари (шу жумладан, битим тузган учинчи шахсларнинг манфаатлари қай даражада ҳимоя қилиниши, уларнинг “ҳақиқий бўлмаган” юридик шахс устидан судга даъво билан арз қилиш имкониятлари) шахсий қонунга мувофиқ белгиланади. Юридик шахснинг миллати давлатларнинг ҳар бирида уни ҳуқуқнинг хорижий ёки миллий субъекти сифатида идентификация қилиш имкониятини беради, бу эса ушбу мамлакатда мазкур субъектнинг ҳуқуқий ҳолатини, унинг фаолиятини у мансуб бўлган давлатнинг ва у тижорат операцияларини амалга ошираётган давлатнинг қонунчилиги ва маъмурий ҳужжатларига бўйсуниб чегарасини белгилаш асоси ҳисобланади. Бу ерда юридик шахснинг бундай ҳуқуқий ҳолатининг унинг хорижий ёки, аксинча, миллий хусусияти билан белгиланувчи баъзи бир жиҳатларини қайд этиш мумкин.

Биринчидан, юридик шахснинг у ёки бу давлатга мансублиги шу давлатнинг халқаро муомалада миллий ташкилотлар иштирокини тартибга солишга қаратилган қонунчилик ва маъмурий ҳужжатлари унга татбиқ этилишини белгилайди. Давлат фақат “ўз” ташкилотларига нисбатан тижорат фаолиятини чет элда амалга оширишни, у ёки бу мамлакатнинг бошқа ҳўжалик юритувчи субъектлари билан битимларга киришишни тақиқлаш ёки рухсат беришга ваколатлидир. Умумий қоидага биноан бу хорижий давлат “ўз” юридик шахсига нисбатан қабул қилувчи ҳужжатлар бошқа давлатларда тан олиншини англатади. Ташкилот “ўз” миллий юридик шахси сифатида тан олингани эса, аксинча, унинг хорижий давлат ҳужжатларига бўйсуниб имкониятини бутунлай истисно этишини англатади.

Иккинчидан, юридик шахснинг хорижий давлатга мансублиги унинг фаолиятини барча мамлакатларда “чет элликлар” учун назарда тутиладиган махсус ҳуқуқий режимга бўйсундиради. Ҳатто фуқаролик муомаласи соҳасида чет элликларга миллий режим берилган ҳолда ҳам улар баъзи бир жиҳатлардан алоҳида мавқега эга бўлади. Юридик шахснинг миллатидан келиб чиқиб, мазкур давлат ҳудудида ҳўжалик фаолиятига ижозат бериш шартлари, солиқ солиш режими, валюта операцияларини амалга ошириш, муайян турдаги битимларни амалга оширишга лицензиялар бериш тартиби ва ҳоказолар белгиланади. Бу ва бошқа бир қанча масалаларда миллий юридик шахслар имтиёзлардан фойдаланадилар.

Учинчидан, юридик шахсларнинг давлатга мансублигини аниқлаш аҳдлашаётган давлатларнинг жисмоний ва юридик шахсларига татбиқ этиш учун мўлжалланган икки тарафлама ва кўп тарафлама иқтисодий ва бошқа хил келишувларни қўллаиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Савдо битимлари ва бошқа хил шартномалар бўйича юридик шахсларга ўзаролик асосида муайян ҳуқуқлар ва имтиёзлар берилгани боис, конвенцион режимнинг амал қилиш доирасига кирадиган ва кирмайдиган миллий субъектларни аниқлаш муҳимдир. Айрим ҳолларда давлатлар аҳдлашуви билан юридик шахсларга ўзаролик асосида ҳуқуқий режим беришнинг умумий шартлари, баъзи

ҳолларда эса – муносабатларнинг у ёки бу соҳасидаги ҳуқуқлар ва имтиёзлар қамраб олинадилар. Аммо барча ҳолларда шартномаларнинг амал қилиши юридик шахсларни мазкур давлатларга мансуб бўлган субъектлар сифатида идентификация қилишни тақозо этади. Уларнинг миллатини аниқлаш уларга шартнома шартлари қўлланиши, улар шартнома иштирокчиси бўлган давлатга мансубликдан келиб чиқувчи конвенцион ҳуқуқлар ва имтиёзлардан фойдаланиши мумкинми, давлат уларга бундай ҳуқуқлар ва имтиёзларни беришга мажбурми, деган саволларга жавоб топиш имкониятини беради.

Юридик шахснинг миллати унинг аниқ бир давлатга мансублигини кўрсатиш орқали тегишли давлатнинг “ўз” ташкилотини дипломатик ғимоя қилишга бўлган ҳуқуқини тан олиш ҳамда мазкур ташкилотнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини у қайси бошқа давлатлар ҳудудида иш кўраётган бўлса, шу давлатлар олдида ғимоя қилиш борасидаги фаолиятни амалга ошириши учун юридик асос бўлиб хизмат қилади.

Шаклланган халқаро амалиётга мувофиқ давлат ташкилот фойдасига таъминлаш, муҳофаза ёки ғимоя қилиш чораларини кўришга йўл қўйилиши унинг миллати, давлатга мансублиги билан белгиланади. Давлатга мансублик белгиси ҳужалик ташкилоти халқаро ҳужалик муомаласида иш кўриш жараёнида қайси давлатнинг дипломатик ғимоясига умид қилиши мумкинлиги, бундай ғимояни сўраб у қайси давлатга мурожаат этишга ҳақли эканлиги тўғрисидаги масалани ҳал қилиш учун муҳимдир.

Трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ муносабатларга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқ муаммосини аниқлаш икки тоифадан иборат: моддий ҳуқуқни қўллаш масалалари ва процессуал ҳуқуқни қўллаш масалалари.

Трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ ишда қўлланилиши лозим бўлган давлатнинг миллий қонунини аниқлаш қарздорнинг асосий манфаатлари намоён бўладиган ва асосий фаолият юритган марказ (жой) концепциялари[1] асосида аниқланади, трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ ишни юритиш жараёнлари эса суд жойлашган давлатнинг ички қонунчилигига мувофиқ амалга оширилади.

Бизнинг фикримизча, трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ иш судда кўрилаётганда юридик шахснинг шахсий қонунини белгилловчи давлат ҳуқуқи ҳам эътибордан четда қолиши керак эмас.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1175-моддасига мувофиқ эса юридик шахс қайси мамлакатда таъсис этилган бўлса, шу мамлакатнинг ҳуқуқи мазкур юридик шахснинг қонуни ҳисобланиши белгиланган. Юқорида таъкидлаганимиздек, Юридик шахсни ташкил этиш, қайта тузиш ва унинг фаолиятини тугатиш тартиби, уларни амалга ошириш шартлари ва пайтлари, шунингдек юридик оқибатлар юридик шахснинг шахсий қонунига асосланади.

Шунингдек, “асосий манфаатлар маркази” ва “қарздорнинг асосий фаолият юритиш жойи” ҳуқуқий концепциялари трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш тизимининг моддий-ҳуқуқий асосини ташкил этади. Афсуски, ҳозирги вақтда юқорида эслатиб ўтилган атамалар таърифи қонунчилик билан мустаҳкамлаб қўйилмаган. Шу сабабдан хорижий мамлакат судлари, биринчи бор М.Виргос ва Э.Шмитнинг 1995 йилдаги Банкротлик тўғрисидаги Конвенция юзасидан қилган маърузаси [1] да пайдо бўлган асосий манфаатлар марказининг

талқин қилинишига оид амалиётга мурожаат қилишига тўғри келади. Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, кўрсатилган конвенция кучга кирмаган бўлишига ҳамда айтиб ўтилган Маъруза расмий равишда эълон этилмаганлигига қарамайдан, Маърузада кўриб чиқилган асосий манфаатлар маркази концепциясининг назарий жиҳатлари суд амалиётининг кейинги ривожини учун катта таъсир кўрсатган.

Хусусан, кейинчалик кўпроқ 1996 йилдаги Виргос/Шмит Маърузаси номи остида маълум бўлган ушбу маърузанинг 75-моддасида, “асосий манфаатлар маркази” концепцияси “қарздор ўз активларини бошқаришни доимий асосда амалга оширадиган, шу сабабли бу учинчи шахсларга маълум ва аниқ жой...” сифатида талқин этилади. Кейин, маърузада “манфаатлар” атмасини қўллашдан мақсад қарздорнинг нафақат тижорат, профессионал фаолиятини қамраб олиш, балки бу концепциянинг қўлланилишини хусусий шахслар фаолиятига, хусусан, истеъмолчилар фаолиятига ҳам тарқатиш учун умумий иқтисодий муносабатларни ҳам қамраб олишдан иборат бўлган”лиги ҳақида гапирилади [2, 13-бет.]. Бу ўз навбатида “асосий манфаатлар маркази” концепцияси жисмоний шахсларга ҳам, юридик шахсларга ҳам ва тижорат фаолиятида иштирок этувчи корхоналарга ҳам бир хил даражада қўлланилиши ҳақида гувоҳлик беради.

Қўлланилиши керак бўлган процессуал меъёрлар ишни кўриб чиқаётган суд муассасаси жойлашган давлатнинг ҳуқуқидан иборат бўлади. Шу давлат қонуни билан кредиторларнинг талаблари навбати белгиланади, гарчанд бу масала кўпчилик мамлакатлар учун процессуал масала бўлмасдан, моддий-ҳуқуқий тартибга солиш доирасида бўлган масала бўлса ҳам. Бу жараёнда энг муҳим ва энг мураккаб вазифалардан бўлган ижро этилмаган шартномалар ва манфаатлар тақдирини таъминлаш воситалари, қарши талабларнинг берилишига йўл қўйилиш чегаралари каби масалалар гарчи ҳамма жойда бу ҳодисалар процессуал институтлар сифатида квалификация қилинмаса-да, суд жойлашган давлат қонуни билан тартибга солинади. Бунда у ёки бу мамлакатда тартибга солиш асоси қилиб қандай принцип белгиланганлигидан келиб чиқиб, *lex fori* коллизия бѳловчиси қандай тушунилиши ҳақида аниқ чегара [2, 13-бет.] ни аниқлаш муҳим ҳисобланади. Масалан, агар давлат универсаллик усулига (ягона иш юритув банкротлик ишини кўришни ягоналик таълимотига (*single entity doctrine*) асосланиб, қарздорга нисбатан унга тегишли бўлган барча мол-мулк қерда жойлашганидан қатъий назар, миллий суд томонидан очилган банкротлик иши билан қамраб олиниб, барча кредиторлар қерда жойлашганидан қатъий назар ўз талабларини мазкур иш доирасида билдирадилар [3, 311-бет.]) амал қилса, судда фақат битта қўлланиладиган қонун мавжуд бўлади, яъни банкротлик тўғрисидаги иш юритув очилган давлатнинг ҳуқуқи қўлланилади. Бунга тескари равишда ҳудудийлик усулига (кўп сонли банкротлик жараёни фақат иш кўзгатишган мамлакатдагина олиб борилади ва кейинчалик банкротлик жараёнини қарздорга тегишли бўлган активлар жойлашган мамлакатларда ҳам кўзгатилиши талаб қилинади [3, 311-бет.]) амал қиладиган мамлакатлар суднинг кўплаб қонунлари қўлланилишига тайёр бўлишлари керак, чунки юридик шахснинг мулк ва активлари мавжуд бўлган ҳар бир

мамлакатда қарздорнинг банкротлигига оид алоҳида ишлар очилиши кераклигини талаб қилади. Натижада битта талабнинг қондирилиши бир нечта ҳуқуқ тартибларига бўйсунадиган вазият истисно қилинмайди.

Лекин, давлатлардан ҳеч бири универсаллик ёки ҳудудийлик усулларини уларнинг шартсиз кўринишида қабул қилмаганлиги сабабли банкротлик жараёнларига нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқ тўғрисидаги масалаларни ҳал қилиш айрим вақтларда банкротлик тўғрисидаги иш юритувни муддат жиҳатидан чўзилиб кетишига олиб келади, бу эса ўз навбатида барча банкротлик жараёнлари самарадорлигига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

Шу тариқа, трансчегаравий банкротлик тўғрисидаги ишларнинг суд муҳокамаси соҳасида айнан қўлланиладиган ҳуқуқ муаммоси кўпинча масалани яқиний ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган асоси бўлиб қолади. Махсус регламентлаш бўлмаганлиги оқибатида, агар тегишли муносабатда хорижий фуқаролар ва юридик шахслар иштирок этишаётган бўлсалар, ёхуд баҳс предмети бўлиб хорижий ҳуқуқ тартиботи меъёрлари асосида вужудга келган мулк ва мулк ҳуқуқлар ҳамда манфаатлар чиқаётган бўлса халқаро хусусий ҳуқуқнинг назарияси ва амалиёти билан ишлаб чиқилган умумий ёндашувлар инкор этилиши мумкин эмас. Бу ерда халқаро хусусий ҳуқуқда мавжуд “тушунчалар конфликтларини” ҳал этиш формулалари муҳим роль ўйнайди.

Масалан, кредиторларнинг, айрим пайтларда хорижий ҳуқуқ билан тартибга солинадиган, оддий талаблари ва банкротлик тўғрисидаги миллий қонунчилик мазмунидаги “ўрнатилган талаблар” турлича юридик мазмунга ва оқибатларга эга бўлиши мумкин. Оддий талаблар тўлиқ ҳажмда ва тегишли муддатларда мулк таъминланиш ҳуқуқини беради. “Ўрнатилган талаблар” шахсга кредиторлар таркибига киритилишига, тўловга қобилиятсиз қарздорнинг кредиторлари мажлисида ва кўмитасида иштирок этишга ҳамда уларнинг ҳажмига мутаносиб овозларга ва рақобат массасида улушга эга бўлишга имкон беради, бу улуш қонун бўйича қонун томонидан белгиланган навбат тартибида тақсимланиши керак. Оддий талабларни ҳисоблаш учун асосий қарзнинг суммаси ҳам, фоизлари ҳам ҳисобга олинади, бунда санкциялар фоизи алоҳида ҳисобга олинади ва фақат асосий қарздорлик тўлангандан кейин қондирилиши керак, бунинг натижасида фоизлар бўйича қарздорлик суммаларини ундириш фақат сўнги навбатдаги кредиторлар талаблари қондирилгандан кейин юзага келиши мумкин.

Шу боис, юридик шахснинг шахсий қонунини аниқлаш масаласи муҳим аҳамият касб этади. Халқаро хусусий ҳуқуқ субъектлари бўлган юридик шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати шахсий қонун билан белгиланади. Бугунги кунда ФКнинг 1175-моддаси фақатгина юридик шахснинг шахсий қонунини аниқлашга доир қондани назарда тутиб, уни амал қилиш доирасини белгиламайди. Чет эл юридик шахсларининг ҳуқуқий ҳолатига янада аниқлик киритиш ҳамда чет эл ҳуқуқ нормасини қўлланиш доирасини белгилаш мақсадида ФК 1175-моддасида юридик шахс сифатида ташкилотнинг мақоми, унинг ташкилий-ҳуқуқий шакли, ҳуқуқ лаёқати мазмуни, юридик шахс томонидан фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларини олиш тартиби, юридик шахсни қайта ташкил этиш ва тугатиш тартиби, юридик шахснинг ички ташкилий, бошқарув ва мулк

тавсифдаги муносабатлари чет эл юридик шахснинг шахсий қонуни билан аниқланадиган масалалар сифатида кўрсатилиши лозим. Бундай норманинг киритилиши чет эл юридик шахслар фаолиятини мамлакатимизда ҳуқуқий тартибга солинишини янада аниқлаштиришга ва бугунги кунда амалиётда вужудга келаётган турли ноаниқликларни бартараф этишга хизмат қилади.

Фуқаролик кодексининг VI бўлимида юридик шахсларнинг қарзлари бўйича юридик шахс иштирокчиларининг жавобгарлигига нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқни аниқловчи коллизия нормалар мавжуд эмас. Иқтисодиётда тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари салмоғи ортиб бораётган шароитда мазкур муаммони миллий манфаатлар нуқтаи назаридан оқилона ҳал этиш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади. Фуқаролик кодексининг 1176-моддасига юқоридаги мазмундаги қўшимчалар киритишда ҳуқуқ тизими ривожланган мамлакатлардаги шўъба юридик шахснинг шахсий қонунини қўлланилиши муайян ишнинг ҳолатларидан келиб чиққан ҳолда эгилувчан коллизия боғловчилар билан тўлдирилишини белгиловчи тартибни эътиборга олиш лозим бўлади.

Юқорида кўрсатилган таклифларнинг қонунчилигимизда мустаҳкамланиши Ўзбекистон Республикаси судида кўриладиган трансчегаравий банкротлик ишларида юридик шахсларни шахсий қонунини тўғри аниқлашда катта аҳамиятга эга бўлади, деб ўйлаймиз.

Адабиётлар рўйхати:

1. “Доклад Виргоса–Шмита”: –М.: Виргос и Э. Шмит, доклад о Конвенции о производстве по делам о несостоятельности, Брюссель, 3 мая 1996 года; размещен по адресу: <http://globalinsolvency.com>
2. Virgos M. The 1995 European Community Convention on Insolvency Proceedings: an Insider's View. International Forum. 25 March 1998. –P. 13.
3. Devos D. Specific Cross-Border Problems Regarding Bank Insolvencies and European Harmonization Efforts // International Bank Insolvencies - A Central Bank Perspective, 1999. – P. 311.